

Splošni pogled na etiologijo recidivizma

Dr. Peter Kobe, redni profesor pravne fakultete v Ljubljani

I.

V zvezi z razpravljanjem o etiologiji povratništva se postavlja najprej vrsta uvodnih vprašanj, med katerimi so morda najpomembnejša tista, ki zadevajo realnost splošne teorije o etiologiji tega pojava, opredelitev pojma povratništva in razmejitev pojava od drugih pojavov v družbi.

Podobno kot pri obravnavanju kriminalitete se uveljavljajo stališča, da je mogoče razpravljati o etiologiji povratništva samo v zvezi s posameznimi kategorijami, ne pa nasploh.¹ Vendar je še vedno prevladujoče tisto mnenje, ki se kaže v številnih poskusih od prvih začetkov kriminološke znanosti do današnjih dni, da bi izdelali tudi splošno etiološko koncepcijo.² Razlogi za takšno stališče so različni, vsem skupno jedro pa je, da gre za pojave, ki so sami zase posebna celota in

ne samo vsota skupin ali posameznih pojavov, kakršni določen pojav sestavljajo.

Tudi glede drugega vprašanja, kako opredeliti povratništvo se še ni posrečilo določiti njegovega pojma, ki bi bil splošno sprejet in enotno v rabi. Med številnimi različnimi stališči sprejemamo za izhodišče in s tem tudi za pojmovno opredelitev povratništva tole: S povratništvom razumemo celoto (skupnost) v določenem času in na določenem prostoru pojavljajočih se primerov, ko posamezniki, ki so že storili kaznivo dejanje (zaradi preprostosti se omejujemo na takšen primer) in so zaradi tega prišli v konflikt z družbenimi institucijami in organi, store novo kaznivo dejanje in znova pridejo v takšen konflikt. Izhodišče za ta pojem je torej individualni primer, za katerega se postavlja vprašanje (s stališča njegove etiologije), zakaj je takšen posameznik kljub negativni izkušnji iz preteklosti zaradi prej storjenega kaznivega dejanja znova prišel v spor z družbo in njenimi normami ter vrednotami; to imenujemo individualni povratek.

Če pa hočemo govoriti o etiologiji povratništva zunaj takšnega docela individualnega vidika, je treba ugotoviti, ali je povratništvo tudi družben pojav ali samo vsota posameznih med seboj izoliranih pojavov oziroma ali je razen tega, da je vsota posameznih primerov, tudi samo kot tako samostojna strukturalna celota, ki je kot takšna podvržena posebni zakonitosti glede nastanka in gibanja in je tako nekaj več in nekaj drugega kot vsota posameznih delov.

Ker gre za povratništvo v kriminaliteti, je temeljno izhodišče za takšno obravnavanje povratništva v bistvu isto kot pri kriminaliteti; ta pa se tudi obravnava kot družben pojav sui generis in ne samo kot vsota posameznih kaznivih dejanj (v določenem času in na določenem prostoru), čeprav ni soglasja o tem zaradi katerih značilnosti se kriminaliteta obravnava kot samostojna celota. Za temeljno metodološko izhodišče je mogoče sprejeti tisto, ki se je že uveljavilo v jugoslo-

Članek je deloma predelano in dopolnjeno predavanje pisca na XVIII. mednarodnem kriminološkem tečaju v Beogradu, 7. okt. 1968

¹ L. Radzinowicz, Kriminološko in penološko raziskovanje, prevod referata na II. kongresu OZN za preprečevanje hudodelstvenosti v Londonu 1960, Revija za kriminalistiko in kriminologijo (v nadaljevanju Revija) 1961/1, str. 1—7, posebej na str. 2, kjer med drugim pravi: »Poskus osvetliti vzroke hudodelstvenosti bi bilo bolje popolnoma opustiti. Kajti v najboljšem primeru lahko le medlo osvetlimo kombinacijo nekaterih faktorjev in okoliščin, ki so v zvezi s kriminaliteto.« Prim. tudi M. Lopez-Rey, Nekaj zmot v sodobni kriminologiji, prevod iz »Essays in Criminal Science«, London 1960, Revija 1961/1, str. 52—63. Tudi ta avtor izraža določeno skepso do etioloških proučevanj, vendar predvsem v zvezi z vprašanjem prognoze. Glej še op. 53.

² A. A. Gercenzon, Vvedenie v sovetSKUju kriminologiju, Moskva 1965; zlasti kritika teorije faktorjev, ki jo imenuje metodološki temelj buržoazne kriminologije, str. 46 in nal., in o proučevanju »konkretnih vzrokov« str. 118 in nasl. J. Pinatel, Classifications des facteurs criminogènes, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé (dalje Revue) 1957, str. 665—672.

Bavcon, Pregled razvitiKA kriminološke nauke, v knjigi, Kriminologija, Zagreb 1966, str. 3—24.

vanski kriminologiji, in sicer: Kriminaliteto je mogoče enako kot socialno patologijo, katere pomemben del je kriminaliteta, statistično opredeliti in kvalitativno določiti na podlagi skupnih značilnosti; te morajo biti takšne, kot pravijo,³ da jih je mogoče »sociološko določiti«, kar razumem tako, da jih je mogoče s sociološko metodo zajeti in proučevati.

Ali pa je treba povratništvo obravnavati posebej, ko govorimo o povratništvu v kriminaliteti? Na prvi pogled se zdi, da to ni potrebno in bi lahko rekli, da velja za etiologijo povratništva isto, kar velja za kriminaliteto v celoti. To je sicer res in o tem bomo še govorili pozneje; vendar je res tudi to, da zbuja povratništvo posebno pozornost tudi samo zase, in sicer pozornost teoretikov raziskovalcev kot tudi prakso boja zoper ta pojav na celotnem kriminalnopolitičnem terenu, od zakonodaje do organov odkrivanja, pregona in sojenja pa tudi penitenciarne službe; povratništvo odpira še posebne probleme na področju kriminalne profilakse v najširšem pomenu besede. Takšno posebno zanimanje pa je posledica tega, da lahko za povratništvo v omenjenem pomenu ugotovimo številne posebnosti, med katere štejem zlasti tele:

1. Povratništvo v kriminaliteti (v nadaljevanju kar povratništvo) šteje za tisti njen del, katerega družbena nevarnost je večja; to ne toliko zaradi njegovega obsega in teže v povratku storjenih kaznivih dejanj, ampak zaradi njegove zakonite trajnosti, naležljivosti za okolje, posebno pa za mladoletnike, in kot nekateri trdijo, zaradi posebnih individualnih značilnosti povratnikov (vsaj nekaterih kategorij), ki se kažejo v njihovem nevarnem stanju. To vse določa posebno »specifično težo« povratništva v sklopu kriminalitete sploh.

2. Povratništvo je skupna značilnost kriminalitete in nekaterih drugih pojavov družbene patologije, kot so npr. potepuštvo, brezdelnost in delomrzništvo, prostitucija, alkoholizem ipd. Za nekatere izmed teh pojavov mislijo, da so pravzaprav sestavina recidivizma pa jih tudi označujejo z enim pojmom: mala habitualna delinkvenca.

3. Povratništvo je povezano z nekaterimi izmed omenjenih (k 2.) pojavov družbene patologije v dveh oblikah oziroma smereh. Prvič, kriminaliteta v obliki povratništva se navezuje na potepuštvo, delomrznost, beračenje, prostitucijo kot nadaljnja etapa v

³ Socialnopatološki pojavi v naši družbi, povzetek študije Inštituta za kriminologijo v Ljubljani, Revija 1967/3—4, str. 95—109; in extenso II. del študije, v tisku, Bavcon, Teoretična in teoretično metodična izhodišča, rokopis, str. 5 in nasl.

razvoju takšnega asocialnega ravnanja, kot njihovo naravno nadaljevanje; drugič, te oblike ravnanja sorazmeroma pogosto končujejo življenjsko pot delinkventa povratnika.

4. Povratništvo je družben pojav, ki je zelo trdoživ in odporen zoper vse doslej znane in uporabljene ukrepe za zatiranje in preprečevanje tega pojava, zelo je prožen pri prilagajanju spremembam v družbenih gibanjih. Povratništvo raste tudi hitreje kot kriminaliteta oziroma v obdobjih začasnega zmanjševanja ali pa ob konstantnem zmanjševanju globalne kriminalitete povratništvo na sledi tej smeri, ampak ostaja v enakih razsežnostih ali celo narašča.⁴

5. Povratništvo se obnavlja najprej iz sebe samega v obliki tako imenovanega večkratnega povratka, v precej velikem delu pa se rekrutira iz množice primarnih delinkventov: to dokazuje njegov naležljiv vpliv zlasti v zaporih ali pa tudi v posameznih družbenih skupinah zunaj zaporov. Podatki o starostni strukturi povratnikov pri premoženjskih deliktih kažejo, da ostaja ta struktura povratnikov iz leta v leto enaka, kolikor pa se spreminja, gre to v korist skupin mlajših delinkventov.⁵

6. Povratništvo kaže težnjo razširjati se v takšnih družbenih sredinah, ki so iz kakršnega koli razloga bolj izpostavljene vplivu neugodnih družbenih konstelacij.

7. Povratništvo (to velja v določeni meri tudi za globalno kriminaliteto) ni homogen pojav, marveč heterogen s številnimi pojavnimi oblikami, vendar se sorazmeroma najbolj uveljavlja kot premoženjska kriminaliteta.

8. Povratništvo je povezano z mladoletniškim prestopništvom, zlasti pa se pri večkratnem povratništvu poudarja kot realno dejstvo to, da ima povratništvo skoro praviloma začetek v mladoletniškem prestopništvu.⁶

Na tem ne temelji samo koncepcija o povratništvu kot posebnem družbenem pojavu; na istih temeljih bomo poskusili zgraditi tudi koncepcijo o etiologiji povratništva. Za izhodišče velja: prvič, kakor velja pri kriminaliteti kot družbenemu pojavu in njegovi

⁴ Rezultati raziskovanja za Slovenijo kažejo za razdobje od 1953—1963 po letu 1957 zmanjševanje kriminalitete; indeksne številke se gibljejo med 96—86, za večkratni povratek pa je indeks za leto 1962 — 267.

⁵ M. Bayer v študiji Problemi povrata, publikacija št. 6 Inštituta za kriminologijo v Ljubljani, razmnoženo, Ljubljana 1962, str. 103, t. 5.

⁶ Ugotovitev, ki jo najdemo skoraj v vseh študijah o povratništvu, tujih in domačih. Sprejeta je tudi v sklepe kriminološkega kongresa v Londonu, Third International Congress on Criminology, Summary of proceedings, London 1957 (v nadaljevanju Summary) str. 223.

etiologiji ter pri individualni kriminogenezi individualnega storilca, da sta to dve stvari, ki pa sta sestavljena celota, da gre torej za odnos splošnega in posebnega »in tudi posamičnega«, tako velja to tudi za etiološko proučevanje povratništva in individualnega povratka.

Drugič, etiologija povratništva kot družbenega pojava in kot individualnega povratka oz. kot življenjske poti posameznika je podvržena vzročnim mehanizmom kriminalitete oz. posameznega kaznivega dejanja: razen tega je podvržena, zaradi specifičnosti tega družbenega pojava in posameznega povratka, tudi posebnim vzročnim zvezam.

Stališče in argumenti zanj, češ da je povratništvo poseben družben pojav sui generis, bi se vendar lahko zdeli preveč apodiktični. Naj zato vsaj omenimo tista stališča, ki izhajajo sicer od velike heterogenosti kot splošne značilnosti povratništva pa zatrjujejo, da je mogoče obravnavati ta problem samo kot problem posamičnega povratka ali vsaj kot problem nekaj kategorij, v katere bi lahko razvrstili to heterogenost. Kar zadeva prvo stališče, ki izhaja izključno od posameznika, in njegove zagovornike, je treba reči, da ti vendarle dopuščajo, češ da je mogoče priti do nekih teoretičnih posplošitev s proučevanjem določenega večjega ali manjšega števila posameznih primerov, in take posplošitve tudi delajo; na podlagi takih posplošitev tudi izvajajo praktične sklepe o ukrepih za zatiranje povratništva kot delu splošne družbene akcije, o ukrepih, ki ne zadevajo samo posameznega primera in individualne prevencije. S tem zastopniki takšnega mnenja volens nolens implicite povzdignejo povratništvo na raven splošnega pojava. Njihovi praktični sklepi pa so zaradi tega enostranskega izhodišča ali popolnoma nevzdržni (kot npr. teorija Lombrosa in njegovih sodobnih naslednikov) ali pa so zaradi ožine nezadovoljivi in jih tudi ni mogoče sprejeti. Drugo stališče pa je, da je povratništvo preveč heterogeno, da bi ga bilo mogoče kot celoto vzeti za predmet posebnega proučevanja, vendar ga sestavljajo tudi homogene skupine, ki jih je mogoče in potrebno proučevati, kot npr. skupine profesionalnega, habitualnega povratništva, persistentne kriminalitete⁷ ali, kakor to včasih imenujejo, organizirani zločin in zločin osebnih okoliščin,⁸ to pa navadno v zvezi z legalnimi tipološkimi klasifikacijami ali neposredno pod njihovim vplivom. Čeprav je mogoče razpravljati o skupinah povratnikov in njihovih tipoloških klasifikacijah in jih tudi

⁷ Kobe, Povratništvo v kazenskem in upravnokazenskem pravu, Revija 1964/1, str. 1—18.

⁸ Ibid.

posebej proučevati, vendar prevladuje mnenje, da problema povratništva ni mogoče omejiti na posamezne kategorije ali samo na problem nevarnega stanja; pojem tako ostane generični pojem, problem pa ostane celota, na katero morata biti usmerjena raziskovanje in družbena akcija.⁹

V tej zvezi pa se postavlja še drugo vprašanje. Ko smo ugotovili, da je povratništvo poseben družben pojav, bi lahko sklepali, da so tudi nosilci tega pojava, povratniki, posebna družbena kategorija. Podobno vprašanje je pri nas že načeto in se obravnava v zvezi z določanjem teoretičnih temeljev za proučevanje socialne patologije. Iz še ne objavljene monografije¹⁰ povzamemo nekaj misli: »S tega stališča (tega namreč, da je mogoče šteti za posebno družbeno kategorijo množico posameznikov, ki jih karakterizirajo kakršnekoli enake ali podobne družbene pomembne značilnosti, op. P. K.) lahko štejejo nosilce socialnopatoloških pojavov za družbeno kategorijo. Družbeno pomembna značilnost vseh je namreč v tem, da so vsi v istem družbenem odnosu, ta je pa nasprotovanje družbenim normam. Zaradi tega se lahko najdejo v konfliktnem in neformalnem odnosu prisile...« Na drugem mestu se izvaja takole: »Razen tega je za veliko večino pomembna še ena značilnost. Gre za specifičen družbeni položaj članov te družbene kategorije, ki je v globini karakteriziran z odtujitvijo, konkretno v družbenih dogajanjih pa ga označuje družbena marginalnost v pomenu odstopanja od normalnega navzdol in navzgor.«¹¹ Na istem mestu je pravilno poudarjeno, da v načelu ne gre za kategorije v politološkem pomenu, toda posamezne skupine se lahko pojavljajo kot sekundarne ali celo kot primarne družbene skupine. Za takšne skupine lahko rečemo, da obstoje, če razvijejo svojo posebno moralo in norme, kadar medsebojno komunicirajo, svoje nazore (stališča) pa tudi razširjajo (gangsterske skupine, mladoletniški gangi, tim. podzemlje prostitutk, delomrznežev, kvartopircev in podobnih igralcev na srečo ipd.).¹²

Že iz zgleda navedenih skupin, h katerim pa lahko prištevamo tudi druge skupine organiziranega zločina in asocialnega ravnanja, se vidi, da so s tem obseženi tako povratništvo kot skupine povratnikov. Vprašanje, ki je tako dobilo pritrdilni odgovor, ima določen pomen tudi v okviru naše teme.

⁹ Summary str. 9 (predgovor Mannheimu).

¹⁰ Glej v op. 3 nav. študije v rokopisu, str. 8 (Bavcon).

¹¹ Ibid. str. 9.

¹² Ibid.

II.

Ugotovili smo že, da velja za etiologijo povratništva vse tisto, kar velja za kriminaliteto v celoti. Zato je treba izhajati pri etiološkem proučevanju povratništva od enakih temeljev, kakršni veljajo za kriminaliteto nasploh, razen tega pa raziskovati tudi posebnosti v etiologiji povratništva. Etiologija kriminalitete in etiologija povratništva se razločujeta samo v tem, da se lahko (ni pa to zmeraj nujno) pojavljajo poleg skupnih etioloških mehanizmov pri enem kot drugem tudi kakšni dopolnilni mehanizmi. Zato se skoraj ni mogoče strinjati s stališčem, ki je izraženo v resoluciji londonskega kongresa (glej spredaj), češ da imajo pri priložnostnem storilcu odločilno vlogo socialni dejavniki, pri povratniku pa osebni. To stališče pa je bilo izraženo dosti previdno s pripombo, da ga lahko sprejmemo le kot najširšo posplošitev; socialni in ekonomski dejavniki so lahko ravno tako dominantni za povratništvo.¹³

V bistvu ista vzročnost za kriminaliteto in za povratništvo z nekaj dopolnitvami in posebnostmi pri povratništvu pa seveda ne velja popolnoma oziroma se vsaj zdi, da ne velja. Vzemimo samo empirično deloma potrjeno dejstvo, da se pojavlja povratništvo tudi v situacijah, kjer splošna konstelacija ni kriminogena; s stališča posameznega primera individualnega povratka gledano, so primeri, ko posameznik postane povratnik iz razlogov, ki pri primarnih delinkventih nimajo nikakršnega vzročnega učinka, npr. zaradi neustreznega institucionalnega tretmana takšnega enkratnega storilca oziroma zaradi nepriemerne ukrepa zoper njega (glej o tem naprej).

Z dosedanjimi izvajanji smo implicitno že izrazili stališče, da je etiologija kriminalitete in povratništva kot družbenih pojavov eno, kriminogeneza v življenju posameznika (primarnega delinkventa ali povratnika) pa nekaj drugega. Drugače povedano, zakonitosti in zagonomernosti, ki se kažeta pri kriminaliteti in povratništvu, ne najdemo pri povratku posameznika oziroma se izražata samo kot splošna zakonitost o vzročnosti in relativni determiniranosti človekovega ravnanja. Zato se zdi primerno razpravljati ločeno o etiologiji povratništva kot družbenega pojava in o etiologiji individualnega povratka. Tu je seveda mogočih več poti. Glede na našo temo in njene okvire bomo vendarle vzeli za izhodišče spoznanje o notranji zvezi med povratništvom kot družbenim pojavom in individualnim povratkom, ki si stojita drug

¹³ Summary, str. 220, 221.

proti drugemu v odnosu splošnega in posameznega, včasih neposredno, sicer pa preko posebnega. Kriminaliteta in povratništvo kot družbena pojava se ne proučujeta samo globalno, ampak tudi kot posebno (grupni vidik) in posamezno (individualni vidik);¹⁴ opazovanje in proučevanje tako skupin kot večjega števila posameznih primerov daje možnost za posplošitve zlasti z uporabo sodobnih korektnih statističnih metod, npr. faktorske analize in korelacijskih zvez.¹⁵

III.

Navadno razumejo z etiologijo kriminalitete in povratništva tisto proučevanje teh družbenih pojavov, ki naj bi odkrilo njune vzroke. Na prvi pogled preprosta resnica, ki izvira iz že etimologije besede etiologija (aitia pomeni vzrok), vendarle ni tako nedvoumna. Tako se postavlja še posebno zapleten problem, in sicer: opredeliti sam pojem etiologije v dani zvezi in določiti temeljni semantični (izvedeno iz besede semantika kot znanosti o pomenu besed) instrumentarij, ki ga je treba uporabljati.

V takšnem, semantičnem okviru najdemo v tuji in jugoslovanski strokovni literaturi precejšnjo pestrost ali celo zmedo ob vseh poskusih določiti temeljni pojem, razvrstiti tim. kriminogene faktorje, pogoje, vzroke ipd. po različnih glediščih oz. na podlagi določenih »principia divisionis«. To je razumljivo saj gre za problem, ki ne sega samo v najbolj bistvena vprašanja proučevanja kriminalitete in drugih pojavov socialne patologije, marveč tudi v filozofijo in na druga področja človeških iskanj in spoznanj. Gre za problem, ob katerem se križajo meči in se lomijo kopja ideoloških sporov; ob vsej že prehojeni dolgi poti so se srečavali znanstveni napor in skromnost z neznanstvenimi predsodki in tim. absolutnimi resnicami, ki pa se kažejo za zmotne.

O teh vprašanjih razpravljati v danem okviru seveda ne kaže. Omejiti se moramo na poskus, prikazati genezo in sedanje stanje glede semantičnih temeljev, njihove teoretične sprejemljivosti in praktične vrednosti. Tudi za takšen poskus pa je treba izbirati

¹⁴ Vodopivec, Kriminologija (glej op. 2), str. 33.

¹⁵ Prim. Josifovski, O nekim problemima statističkih istraživanja povrata, JRKK 1966/2, str. 257 in nasl.;

M. Bayer, v op. 5 nav. delo; N. N. Kondraškov, Priroda i karakter statističkih zakonitosti koje se izučavaju u kriminologiji, Izbor 1967/1, str. 58 in nasl.; M. Vermeš, L'état actuel des recherches criminologiques en Hongrie, Revue 1967/1, str. 139—147;

M. Djurić, Problemi sociološkog metoda, Beograd 1962, str. 179—185, 211—237.

med več potmi. Stališča, ki nas zanimajo, pa lahko sistemiziramo v skupino evropske kontinentalne tradicije in Združenih držav Amerike, ter v skupine, ki se kažejo v doktrini zlasti po II. svet. vojni oz. po letu 1950 na drugačnih teoretičnih temeljih, le malo ali sploh nič povezanih z evropsko tradicijo.

1. Kot rečeno, etimologija besede etiologija nakazuje sklep, da gre za znanost o vzrokih pojava, ki se raziskuje. In res, že od začetkov te znanosti se govori o vzrokih pojava in tako je ostalo do današnjih dni. Vendar je tudi na londonskem kongresu ostala dilema nerazrešena, odprta, in izraženo je bilo upanje, da bi moderna analitična filozofija in semantika lahko prispevala k rešitvi te dileme.¹⁶ V resoluciji tega kongresa je bila izražena ideja, naj bi se izraz »vzrok« zamenjal z izrazom »faktor« ali korelacije. Izraz »faktor« je sicer že v veljavi v etiološki terminologiji: obstoj dveh različnih izrazov, ki pa bi pravzaprav pomenila isto, ni zadovoljiva rešitev in iskanje novih rešitev se nadaljuje.

Tako je von Hentig poskusil določiti distinkcijo med pojmom, ki ju uporablja, to je med vzrokom in pogojem. Vzrok je definiral kot agens (dejavnik), ki s tem, da se pojavi, določi nastop neke nove sile ali novega predmeta; vzrok je predhodnik za posledico, ta neogibno sledi vzroku. Pogoj pa je tisti element ali več takšnih elementov, ki izzivajo samo priložnosti in dopolnilne dražljaje. Ti dovoljujejo, da se osvetli en element šanse, ki ima svojo vrednost v etiologiji kriminalitete.¹⁷

Ta v. Hentigov poskus navajamo, ker mu dajejo v zahodnoevropski kriminologiji precejšen pomen¹⁸ in ker se zdi, da je imel nekaj vpliva tudi na jugoslovansko kriminologijo. Milutinović, ki sicer izhaja od marksistične sociološke interpretacije kriminalitete, s čimer se ostro razmejuje od vzora, ki ga sprejema, razločuje v kriminogenih faktorjih neposredne vzroke in pogoje (posredne vzroke). S prvimi razume tisti pojav, ki je neposredno provokativen za kriminalno dejavnost, z drugim pa razume elemente in vplive, ki omogočajo in olajšujejo izvrševanje kriminalnih dejavnosti.¹⁹ Obema stališčema je skupno, da v načelu ne razlikujeta situacij, ko gre za kriminaliteto in povratništvo (kot pojava sui generis) ali za storitev posameznega kaznivega dejanja oziroma za individualni povratek. Drugo pa se ostro loči od prvega po izhodi-

šču: neposredni vzroki in drugi pogoji učinkujejo samo v zvezi s splošnimi pogoji, ki označujejo družbo v celoti; to misel Milutinović takole izrazi: »Kot poseben in zelo zapleten pojav se kriminaliteta (isto mora veljati tudi za povratništvo, P. K.) lahko pravilno razume, če se obravnava kot izraženo učinkovanje splošnih pogojev, ki označujejo družbo v celoti, in vpliva posebnih faktorjev in okoliščin, ki se izražajo glede na splošne pogoje; ti zadnji se sodeč po naravi svojega vpliva v odnosu neposrednega povzročitelja (izazivača) kriminalnega ravnanja, najsi gre za posamezen ali množičen pojav oz. za pojav v življenju posameznika ali družbe.« Na drugem mestu se ta misel nadaljuje: »Neposredni kriminogeni vplivi niso samohotno dogajanje, v skrajni liniji je njihova geneza v splošnih življenjskih razmerah; zaradi tega je mogoče pojasniti kriminaliteto kot družben pojav s kompleksnim upoštevanjem tega, kako vplivajo ti splošni pogoji in neposredni kriminogeni faktorji. Posameznega ni mogoče nikdar zadosti pojasniti, če se izolira od splošnega, s katerim je organsko povezano... Splošno, ki nima za podlago posamičnega in posebnega se spremeni v prazno, abstraktno, izolirano od resničnosti.«²⁰

To smo imeli za potrebno poudariti že na tem mestu, ker ima kot bomo videli pozneje, pomen tudi v semantičnem okviru in ker najdemo v doktrini, ki se sama imenuje socialistično kriminologijo, stališča, ki naj bi bila marksistična, pa so to bolj po izrazoslovju kot pa po vsebini. Gre za stališča, ki pod vzroki kriminalitete razumejo samo vzroke tega družbenega pojava sui generis in jih imenujejo kompleksni vzroki; s tem razumejo tiste odnose med pojavi, ki določajo bistvo tega pojava in ga proizvajajo ali v celoti ali pa po delih te celote, kot npr. določene skupine kaznivih dejanj. Pri ugotavljanju nadaljnje zveze pri posameznem deliktu pa je po istih stališčih potrebno in smotno govoriti o vzrokih in pogojih; vzroki so celotna lestvica vzročnih procesov, ki peljejo do odločitve za ravnanje, drugi pa so pojavi, ki takšno odločitev omogočajo oziroma določajo njeno vsebino. Naposled imajo pa tudi pogoji svoje »vzroke«, ki pa kot tim. pobude (Anlässe) niso niti vzrok niti pogoj za kaznivo dejanje.²¹

S tem smo napovedano terminološko razčlenitev prikazali samo v najbolj rudimentarnem obsegu: tudi rešitve problemov, ki smo jih omenili, niso izčrpno prikazane, ker to v danem okviru in na tem mestu tudi ni po-

¹⁶ Summary, str. 220.

¹⁷ Povzeto po Ž. Pinatel, *Kriminologija*, prevod, Sarajevo 1964, str. 44, 45.

¹⁸ Ž. Pinatel, v op. 2 in 17. nav. deli, passim.

¹⁹ Milutinović, *Osnovni etiološki problemi u kriminologiji*, Narodna milicija 1963/9, str. 10, 11 in 15.

²⁰ Milutinović, nav. delo, str. 19, 20.

²¹ J. Leckschas, *Theoretische Grundlagen der sozialistischen Kriminologie*, v delu Buchholz, Hartmann, Leckschas, *Sozialistische Kriminologie*, Berlin 1966, str. 104, 105, 113, 114.

trebno.²² Dopolnitve, ki bodo nujne v zvezi s klasifikacijo dejavnikov za povratništvo, bodo sledile v nadaljevanju.

IV.

Etiologija povratništva kot družbenega pojava in povratka kot individualnega pojava.

1. Kljub dosti bogati literaturi o povratništvu in o povratku je treba ugotoviti, da se doslej še ni posrečilo izdelati splošno priznane koncepcije o vprašanih v zvezi z našo temo. Tako je v sklepih londonskega kongresa odkrito rečeno, da kriminološka znanost lahko simptomatološko opiše povratništvo, ne more pa še izdelati splošno priznane razlage njegove etiologije.²³ Tudi najnovejša prizadevanja v tej smeri se morajo zadovoljiti z nekakšnimi splošnimi ugotovitvami s stereotipno pripombo, da je treba problem nenehno spremljati in ga raziskovati, to pa kolikor mogoče interdisciplinarno, z uporabo ustreznih statističnih metod, z adekvatno določenimi cilji proučevanja, upoštevajoč tako nacionalne kot posebne regionalne variante, v mednarodnih razsežnostih pa z uporabo komparativne metode.

Vendar se zdi, da lahko sprejmemo vsaj kot večinsko mnenje tisto, ki zavrača idejo o monokavzalnosti povratništva (oz. kriminalitete) in zastopa stališče, da je povratništvo posledica učinkovanja številnih elementov; te bomo imenovali »faktorji«, uporabljajoč ta sicer ne najbolj ustrezen izraz zaradi preprostosti in ker se v literaturi še uporablja.²⁴ Ob takšnem stališču, ki se izraža, v eni izmed inaic, tudi v splošnem soglasju v teoriji, da kaznivo dejanje (s tem pa tudi kriminaliteta, op. P. K.) ni samo izraz storilčeve hudobne volje ali njegove pokvarjenosti,²⁵ pa je treba upoštevati še nekaj drugega; gre za dejstvo, da najdemo v veljavnih kazenskih zakonodajah zastarele koncepcije o kazenski odgovornosti²⁶ in dvomljive rešitve problema, kako

²² Sicer se v teoriji poudarja, da je problem terminologije in klasifikacije tim. kriminogenih faktorjev izredno zapleten. Za sov. teorijo glej Gercenzon, nav. delo (op. 2), str. 133 in nasl.

²³ Summary, str. 219 zgoraj.

²⁴ Milutinović, v op. 19. nav. delo, str. 10.

²⁵ Bavcon, Kriminaliteta v socialistični družbi (Odgovor na kritiko Leckschasa); Revija 1968. 3, v tisku (v celoti tudi v nemškem prevodu).

²⁶ Prim. Bavcon, Neki teoretski problemi krivične odgovornosti, JRKK 1965/3, str. 305—330; isti avtor: Simpozij o kazenski odgovornosti, Revija 1965/2—3, str. 43 in nasl. s prispevki v razpravi: Koba, Kobe, Vodopivec. Prim. tudi M. Lopez-Rey, Neka razmišljanja o savremeni kriminologiji. Potreba za analitičkom kriminologijom, JRKK 1966/1, str. 3 in nasl., posebej o neskladnosti zakonodaje in novejših osnutkov Zah. Nemčije za KZ s kriminološkimi spoznanji (str. 10).

obravnavati povratništvo kot kazenskopravni problem.²⁷

Relativno soglasje je vendar tudi v tem, da je treba razumeti s t. i. faktorji socialne in individualne elemente, ali, kakor jih tudi poimenujejo, objektivne in subjektivne faktorje. Na tem mestu se ne moremo spuščati v razpravljanje o razlikah in sporih glede tega, kakšen pomen imajo lahko eni kot drugi, po tradiciji po Tardeju imenovani tudi eksogeni in endogeni faktorji. Naše izhodišče je stališče, kakršno se uveljavlja v jugoslovanski kriminologiji, to namreč, da je značilna za osebnost in njene dejavnost vzajemno učinkovanje med dedno zasnovano in okoljem; to pomeni prepletanje obeh vplivov, ne pa mehaničen kavzalni odnos, ki je izražen v znani formuli $O(\text{sebnost}) = D(\text{ispozicija} + + (x) M(\text{ilje}))$.²⁸

To seveda pomeni, da je treba tudi pri določitvi koncepcije o specifični pa konkretni etiologiji povratništva pojasniti tisto, kar determinira človekovo ravnanje, najsi gre za deviantno ali nedeviantno, ne da bi pri tem zašli v še kar pogostno zmoto in enačili determinanost s kavzalnostjo. O prvi (determiniranosti) lahko govorimo samo v zvezi s človekovim ravnanjem, druga (kavzalnost) pa je splošna zakonitost pojavov v naravi in družbi.

Za jugoslovansko doktrino je bilo že omenjeno stališče (spredaj k III), ki pojasnjujejo kriminaliteto, s tem pa tudi povratništvo, s splošnimi karakteristikami družbe v celoti; gre za stališče, ki odkriva korenine kriminalne dejavnosti v dezintegraciji in odtujitvi človekove osebnosti, v protislovjih med družbenimi potrebami in možnostmi za njihovo zadovoljitev, v okoliščinah razredne družbe in blagovno denarnega gospodarstva z njihovimi socialno psihološkimi implikacijami.²⁹

Razen omenjenega najdemo še druga stališča, ki izhajajo sicer od že omenjenih procesov in odnosov, pa tudi od drugih, ki so implicitno z njimi obseženi, se pa vendar kolikor toliko od tega tudi ločujejo. Naj omenimo dva poskusa takšne splošne koncepcije, ki sta najbolj zanimiva. Pri pojasnjevanju odnosa med družbo in posameznikom oziroma pojasnjevanju položaja človeka v družbi, ki je razdeljena na razrede in ki jo označuje človekova odtujenost kot temeljna značilnost položaja človeka v družbi, je prišel Bavcon do sklepa: proizvodni odnosi, ki spreminjajo

²⁷ Kobe, v op. 7 nav. delo.

²⁸ Koba, Kriminologija, (op. 2 spredaj), str. 45, 46. Prim. tudi K. Rehbein, Methodenfragen der Kriminalwissenschaft, Hamburg 1968, str. 12—14 (kritike kriminoloških formul o kaznivem dejanju).

²⁹ Milutinović, nav. delo, str. 1—9.

človekovo delo v blago in samo delo s tem v odtujeno delo, oblikujejo človekovo zavest, njegovo pojmovanje samega sebe in vsega, kar ga obdaja. Na tem je zgrajena hipoteza, da je človekov položaj v družbi z odtujitvijo kot temeljno značilnostjo tisti bistveni in splošni vzrok, ki neprenehoma poraja možnosti za deviantno ravnanje in reakcije ljudi. Ta splošna značilnost človekovega družbenega položaja se seveda izraža v konkretnem družbenem dogajanju skrajno različno, zapleteno in prepleteno, torej tudi kot kriminalna dejavnost. Kako se to konkretno pokaže, je odvisno od treh faktorjev: od človekovega konkretnega družbenega statusa, od uspeha ali neuspeha v procesu socializacije in od stopnje družbene organiziranosti oziroma dezorganiziranosti.³⁰

V danem kontekstu je vsekakor pomemben sklep, ki se sicer sklada z Milutinovičevim stališčem, da družbeno ekonomska struktura dane družbe šele v skrajni posledici in včasih na veliki oddaljenosti pogojuje človekovo ravnanje in njegove reakcije (to velja seveda tudi za kriminaliteto in povratništvo, op. P. K.), nikdar pa neposredno. Tako je s tem določen samo kompleks faktorjev, ki na splošno determinirajo človekovo ravnanje.

Še dlje gre poskus Jesifovskega, ki sicer tudi izhaja od iste koncepcije družbenih procesov v razredni pa tudi v socialistični družbi. Njegovo stališče je, da je treba iskati obseg, dinamiko in strukturo negativnih družbenih pojavov (torej tudi kriminalitete in povratništva) v družbeni bazi, to je, neposredno v družbeno ekonomski strukturi. Na tej podlagi se postavlja vprašanje o splošnih družbenih pogojih, posameznih družbenih vzrokih in posameznih vzrokih. Vsi objektivno dani pogoji in vzroki »manifestirajo svoj kriminogeni vpliv z lomljenjem skozi zavest določenega posameznika«.³¹

S sintezo omenjenih stališč bi lahko določili naše temeljno stališče kot iztočnico pri obravnavanju etiologije kriminalitete, s tem pa tudi povratništva. To bi bilo stališče, na katerem je utemeljeno oziroma iz katerega izhaja vse drugo, to je, predvsem etiologija *stricto sensu*³². Vendar se pri tem postavlja

³⁰ Bavcon, v op. 3. nav. delo, str. 98. Nekoliko drugače razume družbeno dezorganizacijo Lopez-Rey, v op. 1 nav. delo, str. 54, op. 9.

³¹ Josifovski, *Kriminalitet i drugi slični oblici devijantnog ponašanja kao izraz otudjenja čoveka*, dokt. disert., Skopje 1965 (razmn.), str. 58

³² Neupoštevanje tega bi pomenilo zanikati medsebojno povezanost in prepletenost vseh pojavov v družbi, pa tudi vseh vzročnih zvez. Stališče, da je za etiološko proučevanje izhodišče človekov položaj v družbi, ima seveda še širši pomen. Vse dotlej dokler se v bistvu ne spremeni človekov položaj v procesu dezalienacije,

še eno vprašanje, ki ga omenjamo, ne da bi se spuščali v globljo analizo, za katero so vsekakor bolj pristojni strokovnjaki socialne psihologije. Gre za vprašanje zavesti in zavestnega, za povezovanje objektivnega s subjektivnim, ali za »lomljenje objektivnega skozi zavest vsakega posameznika«. Vprašanje je odprto zaradi novih spoznanj o zavesti, spoznanj, ki izražajo dvom o sicer prevladujočem mnenju, zlasti v marksistični znanosti, »o zavesti kot najvišji funkciji materije v gibanju in kot arbitru stvarnosti« in katere vir naj bi bil v najvišjih, po razvoju pa najmlajših strukturah možganov. Zavesti, ki je »osveščena«, se sicer priznava višje mesto v hierarhiji človekovih funkcij, vendar doslej še ni zadosti znanega, da bi lahko opredelili oblikovanje zavesti za najvišjo funkcijo možganov.³³

2. Genetični in dinamični pogled na etiologijo kriminalitete in povratništva,³⁴ ki izhaja iz terminologije o neposrednih vzrokih, o pogojih, ki so že na določeni razdalji in o povodih kot vzrokih za omenjeni dve sestavini kavzalnega toka, se zdi sicer racionalen in po svoje logičen. Toda takšen pogled vendar skriva v sebi nevarnost mehanicizma in spekulativne dedukcije. Če upoštevamo medsebojno povezanost pojavov v družbi (in v naravi) in njihovo vzajemno prepletanje, se zdi vendarle primerno prav zaradi manjše nevarnosti za odklon v mehanicizmu in spekulacijo izhajati, ko konkretno razpravljamo o etiologiji v danih okvirih, od že omenjenega odnosa med splošnim, posebnim in posameznim. V tej medsebojni povezanosti in prepletanju pojavov v družbi in naravi pojavov, h katerim štejejo seveda tudi tiste, ki jih v etiološkem jeziku imenujejo vzroke, pogoje, povode, je tudi smotrno reducirati jih na skupni imenovalec, za katerega sprejemamo, pač v sili, izraz »faktor«. To seveda ne pomeni, da sprejemamo v sociologiji znano pa že preživelo teorijo faktorjev, niti ne izenačevanje pojmov »vzrok« in »faktor«.³⁵ Na-

kar je dolgotrajen in boleč proces, bosta ostala kriminaliteta in povratništvo zakonit družben pojav, ne pa samo eksces posameznika. Brez takšne perspektive o spremenjenem človekovem položaju se zdita kriminaliteta in povratništvo kot večna pojava, ki ju je mogoče držati v tolerantnih mejah za družbo; to je pa tudi prevladujoče stališče sodobne kriminološke znanosti zahodnega sveta.

³³ Kcbal, O zavesti, *Sodobnost*, Ljubljana 1965/5, str. 457 in nasl.

³⁴ Pinatel, v op. 2 nav. delo, str. 639.

³⁵ O kritiki te teorije prim. Goričar, *Oris zgodovine političnih teorij*, Ljubljana 1959, str. 240, 241, posebej pa v zvezi z našo temo, Milutinović, nav. delo, str. 17, 18; prim. še Gerzenzon, v op. 2 nav. delo. O pomenu, ki ga ima

posled, pa ne nazadnje, ostane s tem tudi jasno začrtana meja med etiološko teorijo in teorijo o vzročni zvezi v njenem čisto pravnem kontekstu. Popolnoma odprto pa ostane vprašanje, koliko in v kakšni smeri bi bilo mogoče in potrebno povezati etiološko teorijo s sodobno teorijo funkcionalizma.³⁶

3. Ko tako govorimo o treh kategorijah faktorjev pri povratništvu, jih moramo seveda obravnavati vsako zase. Pri tem pač ne smemo prezreti, da je takšna ločitev umetna, vendar neogibna za poskus sistematiziranja dosti zapletene materije, da pa je treba vedno imeti pred očmi medsebojno prepletanje posameznih kategorij. Skupno izhodišče vsem je že izražena misel o človekovi odtujitvi oziroma o odtujenem človeku kot rezultatu dosedanje zgodovine družbe, osnovnih značilnosti današnjega dne in prihodnosti, za katero se še ne ve, koliko časa bo trajala (glej op. 32 spredaj). Ker gre za misel (čeprav še hipotetično), ki naj pojasnjuje vsakršno človekovo ravnanje, izpada v nekem smislu iz konkretnega razpravljanja o faktorjih povratništva (kriminalitete). Čeprav bi se zdelo na prvi pogled, da s tem obnavljamo v moderni inačici idejo o latentnem stanju delinkventnosti kot splošni značilnosti in perspektivi človeka, je tako samo na videz. V čisti pa samo gramatikalni razlagi bi pomenila takšna misel še večji absurd, kot je bila originalna in prvotna Lombrosova teorija o človeku hudodelcu oziroma o rojenem zločincu. V resnici gre samo za hipotetično ugotovitev o teoretični možnosti, o kateri pa vemo, da se manifestira v sorazmeroma malo primerih, čeprav je število primerov dosti večje, kot pa izhaja iz uradnih statistik o kriminaliteti. Iz konkretnih odnosov posameznika in družbe, proučevanja konkretnega družbenega dogajanja, življenja, pa se lahko najdejo splošni, posebni in posamezni faktorji in procesi, ki vplivajo na to, da se latentno stanje spremeni v deviantno ravnanje, pa naj gre za množičen pojav ali individualen primer. Takšno konkretno proučevanje, ki seveda ni od danes in ni brez zveze s kriminološkimi proučevanji drugod, pomeni vendarle določeno verifikacijo po deduktivni metodi izoblikovanih stališč marksistične sociologije v naših jugoslovanskih razmerah. V nadaljnjih izvajanjih

pojema »faktor« v psihologiji, glej N. Rot, Psihologija osebnosti, 2. izd. prevod iz srbohr., Ljubljana 1968, str. 63—66.

³⁶ Prim. V. Milanović, Funkcionalno-analitična koncepcija socializacije ličnosti i patološkog uticaja televizije u sociologiji SAD, JRKK 1965/4, str. 469 in nasl.: D. Mirković, Dijalektična metoda i funkcionalna analiza, Zbornik PF Zagreb 1968/2, str. 147 in nasl. posebej str. 155 o funkcionalizmu in vzročnosti, M. Djurić, nav. delo (op. 15), str. 192—197.

se bomo opirali večidel na proučevanja in poskuse sintez domačih in tujih spoznanj, čeprav večkrat še hipotetičnih sintez, ki jih najdemo v jugoslovanski teoriji.

3. 1 Splošni faktorji.

Med splošne faktorje za deviantno ravnanje štejejo:³⁷ družbene norme in institucije v najširšem pomenu in okvirih, zlasti pa tiste, ki so merilo dovoljenega in prepovedanega v konkretni družbi; mehanizmi družbene reakcije na prepovedano ravnanje; faktor človekovega statusa v družbi v pomenu, ki mu ga dajo sodobna sociologija kot socialno aksiološke kategorije: stopnje človekove socializiranosti, upoštevajoč oblike in pogoje za socializacijo; družbena dezorganizacija; množična komunikacijska sredstva in njihov vpliv na oblikovanje javnega mnenja in na socializacijo — če omenimo prav tiste splošne faktorje, ki so v kakršnikoli zvezi s povratništvom. V tej zvezi se omejujemo na dve skupini faktorjev.

1. Družbene norme in institucije.

Za moderno kazensko pravo — s tem razumemo kazensko pravo 19. in 20. stoletja — niso brez podlage ugotovitve o hipertrofiji pravnega normiranja, o inflaciji pravnih norm s kazenskimi sankcijami. V elaboratu sekretariata OZN o problemu preprečevanja kriminalitete v kontekstu nacionalnih evolutivnih procesov (elaborat je bil izdelan za srečanje posvetovalne skupine strokovnjakov za Evropo v Ženevi avgusta 1968) je ta misel potrjena prav za najnovejšo dobo. Zato se priporoča v tem elaboratu zlasti državam v razvoju, naj bodo bolj ekonomične v inkriminacijah, v tem, kar imenujejo »legislative crime making«; v elaboratu pa je omenjen in pozitivno ocenjen proces v nekaterih razvitih državah, ki zožujejo kriminalne sfere v obliki tim. dekriminalizacije nekaterih ravnanj.³⁸ V elaboratu istega sekretariata za III. kongres OZN za preprečevanje kriminalitete in tretman delinkventov v Stockholmu 1965 najdemo kritično ugotovitev, da s kazensko-pravnimi normami vse preširoko zajemamo nekatere mejne skupine deviantnega ravnanja; med drugim se omenjajo tim. mala habitualna delinkvenca in kazniva dejanja iz malomarnosti, zlasti zoper varnost prometa. S tem namreč umetno povečujejo obseg resnične kriminalitete in povratništva, takšno

³⁷ Sprejemamo sistemizacijo splošnih faktorjev, ki jo je prvič uporabil Bavcon v spredaj (op. št. 3) omenjeni študiji.

³⁸ The prevention of delinquency in the context of national development, str. 7 t. 23—26. Čeprav elaborat govori predvsem o mladoletnikih, veljajo stališča mutatis mutandis tudi za odrasle. Dokument ima označbo ST/SCA/SD CG. 2/WP. L (8. 7. 1968).

predimenzioniranje obeh pojavov pa ima konkretne posledice za oceno in obravnavanje recidivizma.³⁹ Čeprav ostane odprto vprašanje, ali so omenjene skupine pravilno izbrane, sama ideja vendarle zasluži vso pozornost.

Po pravici so nekateri ugotovili tudi, da je ravno meščanska družba v začetni fazi in v obdobju konsolidacije kapitalističnega družbeno ekonomskega sistema sicer humanizirala družbeno reakcijo zoper premoženjsko kriminaliteto; prav ta družba pa je šla v drugo skrajnost in preseгла celo fevdalno družbo s tem, da je določila precej nizko spodnjo mejo, ki razmejuje kriminalno od nekriminalnega na tem področju.⁴⁰ Pri iskanju odgovora na vprašanje, zakaj je povratništvo najbolj intezivno prav pri premoženjski kriminaliteti, bi morali upoštevati tudi to.

V to skupino splošnih faktorjev lahko štejemo tudi neustrezno obravnavanje povratka v sodobnem kazenskem pravu, zlasti glede ukrepov družbene reakcije, npr. s poostritvijo kazni, in tudi glede drugih sankcij preko racionalnih meja. To velja tudi za neustrezno normativno ureditev vprašanja, kakšen naj bo režim izvrševanja kazni in režim drugih oblik institucionaliziranega tretmana za povratnike, zlasti glede tim. multi-recidivistov, persistentih delinkventov ipd. Seveda velja to predvsem z gledišča relativno optimalnega tretmana v procesu za humanizacijo družbene reakcije, lahko pa se pokaže tudi s čisto ekonomske strani. Ko primerja Wilkins prakso pri izrekanju ukrepa preventivnega zadržanja (preventive detention) za persistentne storilce, kjer se kaže težnja uporabljati ta ukrep bolj pogosto pri premoženjskih deliktih z večjo materialno škodo, ugotavlja: »...zdi se, da Britanci zelo drago plačujejo varstvo, ki jim ga daje preventivna detencija«.⁴¹

Za sodobno penitenciaro prakso pa tudi za sodno prakso je posebnega pomena za povratništvo splošno znan problem kratkotrajnih kazni zapora; to velja tudi za druge primere neadekvatne sankcije za primarnega delinkventa. Kinberg navaja to za Švedsko

³⁹ Gradivo III. kongresa OZN za preprečitev kriminalitete in postopek z delinkventi, Measures to combat recidivism (A/CONF. 26/4) 26. str.

Prim. še N. Morris, Politics and Pragmatism in Crime Control, Federal Probation 1968/2, str. 9—16.

⁴⁰ Mayer, Strafrechtsreform für Heute und Morgen, nav. v piščevi razpravi, Nekatera splošna in posebna vprašanja v zvezi z objektom kazensko-pravnega varstva, Pravnik 1967/7—3, str. 323 in nasl., posebej str. 332 in op. 25. Drugače po smislu, polemika Milutinovića s Stancijem v delu: Kriminalitet kao društvena pojava, Beograd 1957, str. 115.

⁴¹ L. Wilkins, Ustrajni prestupnici i preventivni zatvor, Izbor, Zagreb št. 1/67, str. 67.

kot enega zelo pomembnih faktorjev za povratništvo.⁴² Vendar ne gre samo za prakso izrečenih in izvrševanih kazni, pomembni so tudi stiki drugih organov represije z delinkventi; neprimeren postopek organov odkrivanja in pregona (kazenskega postopka v zgodnji fazi) s posameznikom je lahko zanj tista negativna izkušnja, ki je ne bi smeli šteti za obremenilno, pa naj gre za primarnega delinkventa ali za povratnika na začetku njegove recidivne poti. Navsezadnje ni treba posebej razlagati splošno priznanega dejstva, kako odločilno je za povratništvo pomanjkanje postpenalne pomoči in po prestani kazni neustrezen sprejem obsojenca v okolju.

2. Množična komunikacijska sredstva, proces socializacije in oblikovanje javnega mnenja.

Čeprav najdemo zelo različna mnenja o neposrednem vplivu sodobnih komunikacijskih sredstev, tim. mass media, za kriminaliteto in povratništvo, ni dvoma, da je njihov vpliv zelo pomemben za oblikovanje javnega mnenja; pomembna je tudi njihova vloga kot dejavnika za oblikovanje družbene zavesti in v primeru socializacije.⁴³ Naj omenimo samo neustrezno obveščanje javnosti o kriminaliteti, zlasti pa o posameznih primerih; s svojo dvoreznostjo vplivajo na vzdrževanje ali celo krepitev primitivne agresivnosti zoper delinkventa, žrtev, ali pa ohranjajo pasiven odnos do kriminalitete kot družbenega pojava.⁴⁴

Čeprav smo se namenoma omejili samo na obravnavani skupini splošnih faktorjev, to seveda ne pomeni podcenjevanja drugih, ki smo jih uvodoma omenili, pa še te samo primeroma. Med temi je zlasti pomemben faktor družbeni status. Med splošnimi karakteristikami, ki označujejo povratništvo kot družben pojav, smo že omenili njegovo povezanost z drugimi pojavi družbene patologije, za katere same je povratništvo tudi skupna karakteristika; da se, kakor že omenjeno, širi v okolju, ki je bolj izpostavljeno vplivom izredno negativnih družbenih konstelacij in da povratnike označujejo tudi individualne posebnosti. Vse to se bolj ali manj povezuje z družbenim statusom; to pa ne pomeni kakšne predestiniranosti oseb z družbeno manj vred-

⁴² O. Kinberg, Quelques aspects criminologiques recents, Revue 1957, str. 806; prim. F. Geerds, Zur Rückfallskriminalität Erwachsener, ponatis iz Kriminologische Gegenwartsfragen, Heft 8, Stuttgart 1968, str. 36 k III.

⁴³ Kobal, v op. 33. nav. delo o procesu osveščanja človeka pod III, str. 461—464; Milanović, v op. 36 nav. delo; Ž. Aleksić, Štampa i kriminalitet, Pravni život 1968/3, str. 24—34.

⁴⁴ Gradivo o posvetovanju Jug. združenja za kazensko pravo in kriminologijo v Splitu 1963, JRKK 1963/2, str. 183—264.

nim statusom za povratništvo, kljub številnim ugotovitvam različnih proučevanj problema, ki kažejo očitno signifikantnost tega statusa za povratništvo. Vprašanje se povezuje seveda tudi s faktorjem posameznega v genezi povratka, pa se bomo k njemu še povrnili.

3. 2 Posebni faktorji.

V kategorijo splošnih faktorjev smo vključili tiste, ki, vzeti kot celota, pomenijo splošno družbeno ozračje, ki je, bi rekli, konkretno vzročno za povratništvo: v skupino posebnih faktorjev pa sodijo tisti, ki vplivajo na to, da je konkretna sinoptična karta vendarle različna na posameznih ožjih področjih. Pravilno poudarjajo, da človek kot družbeno bitje praviloma ni v neposrednem stiku z globalno družbo, kot družbeno bitje pa se oblikuje v tokovih družbenega življenja.⁴⁵ V družbeno življenje se človek vključuje med svojim življenjem s posredovanjem številnih družbenih skupin, od družine, preko sosilstva, šole, delovne organizacije, ožje in širše lokalne skupnosti do drugih organizmov in oblik, ki sestavljajo globalno družbo. Nekatere izmed omenjenih družbenih skupin so zanj objektivno dane, kot so družina in šola v času obveznega osnovnega izobraževanja (za moške tudi vojaška enota med služenjem vojaške obveznosti), druge si človek sorazmerno svobodno izbira, kot npr. šola zunaj obveznega izobraževanja, delovna organizacija, komuna ipd. Te družbene skupine, njihova psiho-sociološka struktura, stopnja organiziranosti in dezorganizacije so izrednega pomena za socializacijo v pozitivnem ali negativnem (kot dezintegracija) pomenu za človeka kot posameznika. Skoraj za nesporno lahko štejemo ugotovitev o zelo tesni korelaciji med kriminalnim ravnanjem mladoletnika in določenimi oblikami dezorganizacije v družini.⁴⁶ S tem je vsekakor dana podlaga za veliko verjetnost, da se latentna možnost poznejšega povratništva spremeni v resničnost. Toda tudi za odraslega človeka je družina faktor za njegovo socialno dozorelost, prilagoditev ali neprilagojenost družbenim normam zunaj njegove okolice. Za primarnega delinkventa, ki prestaja kazen v zaporu, je družina ravno tako pomemben dejavnik za uspešno ali neuspešno resocializacijo, tako med prestajanjem kazni kot tudi po odpustu, torej tudi za povratek.

Druga družbena skupina, ki je precej pomembna tudi za povratništvo, je delovna organizacija z vsemi njenimi tudi psiho-socialnimi konstelacijami; te pa se kažejo v

⁴⁵ Saharov, Die Persönlichkeit des Täters und die Ursachen der Kriminalität in der USSR (prevod) Berlin 1962, str. 78; Vodopivec, Kriminologija II, Teze (rokopis, razmn.) str. 1—9.

⁴⁶ Vodopivec, prav. tam str. 6.

stopnji organiziranosti ali dezorganizacijo znotraj delovne organizacije, kolektiva.

Vpliv ožje in širše lokalne skupnosti (krajevna skupnost, naselje, vas, mesto) vsekakor ni tako neposreden kot v družini ali pa v delovni organizaciji. Prav s temi skupnostmi pa se povezujejo znani problemi migracije, urbanizacije, predmestja v tradicionalnem pomenu (>slum<), procesa integracije novih članov teh skupin v novo okolje ipd.

3. 3 Posamezni faktorji.

Med faktorji, ki jih navadno štejemo v to skupino (imenujemo jih tudi individualni, subjektivni faktorji) tudi za povratništvo, so nekateri s poudarjeno družbeno noto. To so spol, starost, oz. mladoletnost, šolska izobrazba in njene stopnje, stopnje kvalifikacije, poklic in zaposlitev.

Dejstvo je, da so med povratniki ženske v veliki manjšini; to velja v povprečju (ne pa za vse skupine kaznivih dejanj oziroma drugih oblik asocialnega ravnanja) tudi za kriminaliteto nasploh. To po večinskem mnenju ni v zvezi, vsaj v večini primerov ne, z biološkimi posebnostmi žensk, ampak z njihovim družbenim položajem. Josifovski je pri proučevanju povratništva na področju premoženjske kriminalitete v Makedoniji spoznal, da je mogoče pojasniti neznamenit delež žensk v tej kriminaliteti (manj kot 10%) prav z njihovim položajem, z ekonomsko nesamostojnostjo; po stanju pred nekaj leti (to se do danes verjetno ni bistveno spremenilo, op. P. K.) še vedno moški (mož, oče, brat) skrbi za njihove družbene razmere.⁴⁷ V dialektiki življenja je torej lahko tudi negativna karakteristika osebnega statusa preventivni dejavnik za kriminaliteto in povratništvo.

Čeprav se v nekaterih sistemih ne šteje za povratek, če je storilec kaznivega dejanja v preteklosti storil delikt kot mladoletnik, in taka osebnost vsaj v pravnem pomenu ne velja za povratnika, je vendar s t. i. longitudinalnimi študijami že potrjeno, da je delinkventnost mladoletnika provokativen faktor za povratništvo.⁴⁸

Človekov družbeni status, ki ga štejemo med splošne faktorje, se konkretno določa tudi po takšnih osebnih kazalcih, ki so sicer čisto individualni in smo jih navedli zgoraj. Dejstvo je, potrjujejo ga številne študije, da najdemo med povratniki veliko posameznikov brez izobrazbe ali z minimalno izobrazbo, nekvalificiranih ali polkvalificiranih delavcev (to velja tudi za kriminaliteto sploh): to vsekakor dovoljuje sklepati o velikem pomenu teh okoliščin za genezo individualnega

⁴⁷ Josifovski, v op. 31 nav. delo str. 187—188

⁴⁸ M. Golob, Longitudinalna študija o bivših mladoletnih delinkventih Revija 1960/3, str. 161 in nasl.

povratka in za etiologijo povratništva.⁴⁹ Na tem ničesar ne spremeni dejstvo, da v teh primerih součinkujejo tudi drugi splošni faktorji, kot npr. neustrezen ali celo diskriminatoren postopek s takšnimi osebami kot primarnimi delinkventi.

Drugi posamezni faktorji, faktorji osebnosti kot individua, ki jih navadno imenujejo biloške ali biopsihološke, niso samo to; čeprav se v posameznih primerih lahko pokaže odločilni vpliv teh faktorjev, tega ne bi smeli posploševati in zanemariti družbenega vidika teh osebnostnih značilnosti; tako napačno so upravičeno očitali Lombrosu za njegovo prvotno tezo, ki jo je pozneje tudi sam deloma korigiral. Toda tudi nevarnost, da bi dali v genezi recidive preveliko težo biološkim in biopsihološkim elementom, nevarnost t. i. biologiziranja družbenih znanosti, s tem pa tudi kriminologije in etiologije kot njenega dela, danes ni tako velika, kot nekateri mislijo.⁵⁰ Izkušnja z lombrozijanstvom pa tudi napredek znanosti in znanstvene metodologije ter instrumentarija za raziskovanje v družbenih znanostih so tisti obrambni mehanizmi, ki objektivno učinkujejo; vse to daje velike možnosti za to, da razločujemo znanstvena spoznanja, ki prispevajo k spoznavanju resnice, od neznanstvenih spekulacij ali celo mistifikacij.⁵¹ Tu se ne moremo spuščati v razpravljanje o teh faktorjih, omejiti se moramo na nekaj temeljnih ugotovitev. Abnormne strukture osebnosti, to pomeni osebnosti z abnormnimi biološkimi, biopsihološkimi pa tudi biosociološkimi karakteristikami, kot so duševno abnormni (duševni bolniki in duševno zaostali), nevrotične osebnosti, t. i. psihopati (tudi sociopati imenovani), alkoholomani in drugi dipsomani ipd., so vsekakor del populacije povratnikov; za nekatere izmed njih, za psihopatske osebnosti določene intenzitete, trdijo, da so med povratniki med najbolj ne-

varnimi za družbo ali vsaj najbolj problematični. Obravnavanje kavzalnih zvez med omenjenimi stanji in povratništvom že ni več v naši temi, je pa vsekakor naloga posebej kvalificiranih, bolj kompetentnih strokovnjakov. To velja tudi za obravnavanje tistih kategorij, delinkventov povratnikov, pri katerih razlagajo genezo njihovega ravnanja s frustracijo in upiranjem frustraciji, s frustracijskim stereotipom, reintegracijo v delinkventnosti ipd.⁵²

V okvir naše teme sodi tudi vprašanje, ki je zelo pomembno tudi za splošni pogled na etiologijo povratništva; gre za vprašanje prognoze in sicer kot vprašanje zgodnje prognoze povratništva pri mladoletnikih ali kot vprašanje individualne prognoze,⁵³ zlasti v zvezi s problemom proučevanja obdolženčeve osebnosti, t. i. kriminološke ekspertize. O slednjem so razpravljali na IV. posvetovanju jugoslovanskega združenja za kazensko pravo in kriminologijo v Sarajevu 1964, pa se lahko sklicujemo na gradivo s tega posvetovanja.⁵⁴

S tem je tudi že implicirana misel, ki se razume sicer sama po sebi, pa jo vendar velja poudariti ob koncu našega sestavka. Raziskovanja etiologije povratništva niso in ne morejo biti sama sebi namen. Ta raziskovanja imajo velik teoretičen in praktičen pomen; predvsem se z njimi razširjajo naša spoznanja o tem pojavu in so del resnice o človeku, so pa tudi izredno pomembna za vse dejavnosti, ki jih skupno označujejo kot kriminalnopolitično akcijo za zatiranje in preprečevanje povratništva.

⁴⁹ Kobal, Eksperimentalno proučevanje osnovnih osebnostnih značilnosti povratnikov, Revija 1964/4, poseben odtis, str. 171—188 (resumé v angleščini); isti avtor, Kriminologija (glej op. 2), str. 46—65; isti avtor, Klinično proučevanje brezdelnežev in potepuhov, Revija 1967/3, str. 29 in nasl.

⁵⁰ B. Skaberne, Kriminalna prognoza, Revija 1964, str. 191—201.

⁵¹ Gradivo IV. posvetovanja Jug. združenja za kaz. pravo in krim., Sarajevo 1964, JRKK 1964/4, str. 435—568.

⁴⁹ Josifovski, v op. 31 nav. delo, str. 195—199

⁵⁰ Gercenzon, nav. delo, str. 57—62.

⁵¹ Kcbe, Cesare Lombrose in njegov pomen za kriminologijo in kazensko pravo, Krim. služba 1956/4, str. 202.

A General View at the Etiology of Recidivism

Peter Kobe L. I. D. Professor of Criminal Law, Faculty of Law, Ljubljana

In the introductory part of his article the author first explains what he understands by the recidivism in criminality; subsequently he exposes those characteristics of recidivism which make it a special social phenomenon and not simply a sum of individual cases. By recidivism he understands a whole of cases recurrent in a given time and place where individuals who in the past committed a criminal offence and thereby came into conflict with social institutions relaps again into a criminal offence followed by a new conflict with these institutions. According to the standpoints maintained in the Yugoslav criminology the common characteristics of recidivism as a whole are: a higher degree of social danger; recidivism is a common characteristic of criminality and some other phenomena of social pathology (the so-called minor habitual delinquency); an interdependence between recidivism and other forms of asocial behaviour which are at the beginning and at the end of a »criminal career« of an individual; an extreme obstinacy and resistance of recidivism to all measures of suppression and prevention of criminality known and applied until the present day; recidivism is reproducing itself either as multirecidivism or through its contagiousness in the narrower social surroundings; recidivism shows a tendency to spread over social strata pushed to the bottom of society; recidivism is not a homogenous phenomenon; it is bound up with the juvenile delinquency. The author adheres to the opinions maintained in the Yugoslav theory considering the authors of some socio-pathological attitudes as special social groups in the sociological sense which however may even transform themselves into organized groups (Bavcon). Nevertheless, it is emphasized in this connection that the problems of recidivism and the study thereof cannot be reduced either to individuals or groups. This standpoint also prevailed at the IIIrd International Congress of Criminology in London 1955. Of course, the problem of individual recidivism is thereby not neglected; yet in terms of materialistic philosophy it means an individual category in relation to a general one.

Since recidivism represents a part of criminality, a study on its etiology should also take into consideration the scientific findings discovered by the modern criminology in the field of etiology of criminality; therefore, in a careful study there is no place for both standpoints considering the criminal offence merely as an

expression of the offender's malignity (although such view are still maintained in some existing legal systems) and the extreme biologicistic opinions. The author then deals with the question, which actually are the fundamental semantic instruments on etiology of criminality and recidivism. Beside the attempts based on the European tradition (v. Henting) proceeding on the distinction between causes and conditions but also referring to the criminogene factors (Pinatel), the author considers the attempts made in the Yugoslav theory. The new element they bring forth is the recognition that one has to distinguish between the general conditions (causes) characterizing the society in its entirety (Milutinović), the position of an individual in the society (Bavcon, Josifovski) based on a system of relations originating in market economy and the immediate causes and conditions resulting in an asocial attitude of a human being as individual, in criminality and recidivism as social phenomena. The author adopts this starting point but in making a concrete classification and categorisation he classifies the factors of recidivism into general, special and individual ones. The term »factor« applied by the author in no way means that he adopts the well known theory of factors or that he equates the concepts of cause and factor. He applies this term as an expedient and because he thinks that the explanation of etiology as a science on the causes only represents a grammatical interpretation rather than a definition of etiology as to its real content's.

Following the opinion of a part of the Yugoslav theory (Bavcon, Vodopivec) the author classes among general factors the social norms and institutions, the status of an individual (in the sociologic sense), the degree of socialisation of an individual and the media of communication. Considerable importance should be attributed to the findings on over-dimensioning of recidivism because of the inflation in incrimination and penalisation, a too much accentuated criminal law protection of property, an inappropriate treatment of recidivists in the existing legal systems, an inappropriate procedure and measures applied against first offenders or recidivists and especially the shortterm imprisonments. Among the special factors the author refers to the closer social groups such as the family, commune, school, working organisation, closer and wider local communities etc. These social groups, their psycho-sociological structure, the degree of their organisation or disorganisation also are extremely important for recidivism. Among particular individual factors which — in consideration of their

* This article represents a partly readapted and completed version of a lecture held by the author at the XVIIIth International course of criminology in Belgrade on October 7, 1968.

social role — are also called individual or subjective factors, the following appear to be important: sexe, age, nationality status, degree of education and qualification, profession and employment. Speaking about biological and bio-psycho-sociological factors the author emphasizes that they also have their social aspect; nowadays there is no danger that — on the basis as a consequence of researches and analyses of these factors — one could commit errors such as it was at first the lombrosianism and later on the similar newer variations of extreme biologism. The author only mentions the problem of abnormal psychical constelations and psychical processes in the genesis of recidivism leaving the discussion on

causal relationships to the expert for these questions. The same is true also for the prognosis of recidivism. As far as the study of personality of criminal offenders and recidivist are concerned, the author refers to the standpoints and conclusions adopted at the IVth Meeting of the Yugoslav Association of Criminal Law and Criminology in 1964. Finally the author emphasizes the great practical and theoretical importance of studies on the etiology of recidivism; for they improve knowledge on this phenomenon, they are a part of truth about the human, being and they are extremely important for the criminal policy in the suppression and prevention of recidivism.